

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

Οι Άγιοι Τόποι, δηλαδή οι συγκεκριμένοι χώροι που συνδέονται με τα πρόσωπα και τα γεγονότα της Αγίας Γραφής, κατέλαβαν από τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού σπουδαιότατη θέση στη ζωή των Κυπρίων. Άλλωστε, η γεωγραφική εγγύτητα του νησιού στην Παλαιστίνη συνέτεινε ώστε η Κύπρος να αποτελέσει μία από τις πρώτες περιοχές, όπου οι Απόστολοι δίδαξαν τον λόγο του Θεού. Από τότε χρονολογούνται και οι στενοί δεσμοί της Κύπρου με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων, που είχε ήδη ιδρυθεί μετά τη Σταύρωση και Ανάσταση του Χριστού. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στις Πράξεις των Αποστόλων, αμέσως μετά τον λιθοβολισμό του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου, το 33 μ.Χ., οι μαθητές διασκορπίστηκαν και διέδωσαν τον Λόγο του Θεού στις γύρω χώρες και στην Κύπρο: «διήλθον έως Φοινίκης και Κύπρου και Αντιοχείας, μηδενί λαλούντες τον λόγον ει μη μόνον Ιουδαίοις».¹ Στα δε αμέσως επόμενα χρόνια, ο Χριστιανισμός εξαπλώθηκε και στερεώθηκε στο νησί από τον κυπριακής καταγωγής Απόστολο Βαρνάβα, ο οποίος ανήκε στον κύκλο των εβδομήκοντα. Ο Απόστολος επισκέφθηκε δύο φορές την Κύπρο και εργάστηκε ιεραποστολικά: την πρώτη, το 45 μ.Χ. περίπου, μαζί με τον ανεψιό του Ευαγγελιστή Μάρκο και τον Απόστολο Παύλο, οπότε κήρυξαν τη νέα θρησκεία στις συναγωγές των Ιουδαίων στη Σαλαμίνα² και στη συνέχεια στην Πάφο, όπου μετέστρεψαν στον Χριστιανισμό τον Ρωμαίο ανθύπατο Σέργιο Παύλο,³ και τη δεύτερη, γύρω στο 50 μ.Χ., μαζί με τον Ευαγγελιστή Μάρκο, οπότε εργάστηκαν για τη στερέωση του Χριστιανισμού.⁴

Εκτοτε οι σχέσεις της Κύπρου με την Εκκλησία των Ιεροσολύμων αναπτύχθηκαν και καλλιεργήθηκαν σε μεγάλο βαθμό, ιδίως μετά την εύρεση του Τιμίου Σταυρού από την Αγία Ελένη, το 326 μ.Χ., και την ανάδειξη των Αγίων Τόπων, ως χώρων προσκυνηματικών και λατρευτικών για τους Χριστιανούς. Είναι αξιοσημείωτο ότι, σύμφωνα με αρχαία εκκλησιαστική παράδοση, η Αγία Ελένη, κατά την επιστροφή της στην Κωνσταντινούπολη, κατέπλευσε με τη συνοδεία της στην Κύπρο, όπου ίδρυσε το μοναστήρι του Σταυροβουνίου, στο οποίο αφιέρωσε

---

1. Πράξ. 11, 19.

2. Πράξ. 13, 4-5.

3. Πράξ. 13, 7, 10-12.

4. Πράξ. 15, 39. Για την ίδρυση της Κυπριακής Εκκλησίας βλ. Χρ. Οικονόμου, *Οι απαρχές του Χριστιανισμού στην Κύπρο*, Λευκωσία 1991.

τεμάχιο του Τιμίου Ξύλου.⁵

Η ανέγερση στην περιοχή της Παλαιστίνης μεγαλόπρεπων ναών και προσκυνημάτων από τους Ισαποστόλους Κωνσταντίνο και Ελένη συντέμνει στη σταδιακή ανασυγκρότηση της τοπικής Εκκλησίας, που είχε γνωρίσει μεγάλες δοκιμασίες, μετά την κατάληψη της πόλης της Ιερουσαλήμ από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Τίτο, το 70 μ.Χ. Σταδιακά επανέκτησε την παλαιά της αίγλη και την πνευματική της ακτινοβολία και προσήλκυσε μεγάλο αριθμό προσκυνητών, οι οποίοι φιλοξενούντο στους ξενώνες και τα πανδοχεία, που λειτουργούσαν υπό την ευθύνη των Ιεροσολυμιτών μοναχών. Τότε ιδρύθηκε το λεγόμενο «Τάγμα των Σπουδαίων», στο οποίο ανετέθη η επίβλεψη των Προσκυνημάτων της Ιερουσαλήμ και ειδικά του Ναού της Αναστάσεως. Από το μοναχικό αυτό τάγμα προέκυψε αργότερα η Αγιοταφική Αδελφότητα, η οποία έχει σκοπό τη διαφύλαξη και συντήρηση των μνημείων, που σχετίζονται με την παρουσία του Θεανθρώπου στη γη.⁶ Σε αυτήν εντάχθηκαν, από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, και Κύπριοι μοναχοί, ενώ αρκετοί άλλοι, κάτω από την πνευματική φροντίδα του Πατριαρχείου, έζησαν στα πολυάριθμα μοναστήρια, που δημιουργήθηκαν στις ερήμους της Παλαιστίνης. Ένας από τους πιο γνωστούς Κυπρίους, που έζησαν κατά τη βυζαντινή εποχή στην περιοχή, είναι ο Άγιος Γεώργιος ο Χοζεβίτης, ο οποίος ασκήτευσε στη μονή Χοζεβά, στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αιώνα.⁷

Στο μεταξύ, το 451 μ.Χ., η Επισκοπή Ιεροσολύμων προήχθη από την Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας σε Πατριαρχείο, γεγονός που

5. Για την παράδοση της έλευσης της Αγίας Ελένης στην Κύπρο και την ίδρυση της Μονής Σταυροβουνίου βλ. Θ. Παπαδόπουλλος, «Εκ της αρχαιοτάτης ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Το κείμενον αρχαίας παραδόσεως περί επισκέψεως της Αγίας Ελένης εις Παλαιστίνην και Κύπρον», στο: *Ιερό Κοινό Παναγίου Τάφου, Πανηγυρικός τόμος της χιλιοστής πεντακοσιοστής επετείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, 451-1951*, τ. Β΄, Ιεροσόλυμα 1955, 67-96· *Ιερά Μονή Σταυροβουνίου, Η Ιερά Μονή Σταυροβουνίου. Ιστορία - Αρχιτεκτονική - Κειμήλια*, Λευκωσία 1998, 25-27.

6. Για την περίοδο αυτή της ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων βλ. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, Αθήνα 1970, 86-113· Κ. Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη και τα επ' αυτών δίκαια του Ελληνικού Έθνους*, τ. Α΄, Ιεροσόλυμα 1928, 15-82.

7. Για τον βίο του Αγίου Γεωργίου του Χοζεβίτη βλ. Κλ. Κοικυλίδης, *Τα κατά την λαύραν και τον χείμαρρον του Χουζεβά. Οι βίοι των Αγίων Γεωργίου και Ιωάννου των Χουζεβιτών*, Ιεροσόλυμα 1901, 54-57· Θ. Σχίζας (επιμ.), *Κύπρια Μηναιά*, τ. Ε΄, Λευκωσία 1998, 17-31.

αντικατοπτρίζει την ιδιαίτερη σημασία των Προσκυνημάτων για τους Χριστιανούς. Είχε τότε υπό τη δικαιοδοσία του εξήντα περίπου επισκοπές και εκατοντάδες μοναστήρια.⁸ Αργότερα, όμως, υπέστη μεγάλα δεινά, όπως μεταξύ των ετών 614 και 628 μ.Χ. με τις επιδρομές των Περσών και, ακολούθως, από το 638 μ.Χ., με την κυριαρχία των Αράβων, οπότε περιορίστηκε σημαντικά η δραστηριότητά του.⁹ Σύμφωνα με τον μεσαιωνικό χρονικογράφο Λεόντιο Μαχαιρά (15ος αι.), εξαιτίας των διωγμών των Αράβων κατέφυγαν στην Κύπρο από την Παλαιστίνη τριακόσιοι μοναχοί, οι οποίοι έζησαν ασκητικά και τιμήθηκαν από τον λαό για την αγιότητα του βίου τους. Στα μεταγενέστερα χρόνια, εντελώς αδικαιολόγητα, οι μοναχοί αυτοί αποκλήθηκαν με το όνομα «Αλαμανοί» και διατυπώθηκε η ανιστόρητη άποψη ότι κατάγονταν από την «Αλαμανία», δηλαδή τη Γερμανία, προκαλώντας σύγχυση για τη χώρα προέλευσής τους.¹⁰

Το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων γνώρισε μεγάλους κινδύνους και στους επόμενους αιώνες, όπως κατά την περίοδο των Σταυροφοριών (11ος-13ος αι.), οπότε απειλήθηκε η υπόστασή του, λόγω της εχθρικής συμπεριφοράς των Χριστιανών της Δύσης έναντι της Ορθοδοξίας. Τότε, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων υποχρεώθηκε να διαμένει στην Κωνσταντινούπολη, ενώ για κάποιο διάστημα, ορισμένοι από αυτούς, όπως ο Συμεών Β΄ (1084-1106), στα τέλη του 11ου, και ο Λεόντιος Β΄ (1170-1190), στα τέλη του 12ου αιώνα, εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο.¹¹ Στο μεταξύ, στην Αγία Πόλη διορίστηκε από την πολιτική αρχή των Σταυροφόρων, το 1099, Λατίνος Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Έλληνας Πατριάρχης επανήλθε στη θέση του μόνο μετά την εκδίωξη των

8. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 177-187· Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη* (υποσ. 6), 82-85.

9. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 258-277· Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη* (υποσ. 6), 147-303.

10. Α. Παυλίδης, *Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν*, Λευκωσία ²1995, 26-27. Γενικά για τους Αλαμανούς Αγίους βλ. C. Kyrris, "The 300 Alaman Saints of Cyprus. Problem of Origin and Identity", στο: *The Sweet land of Cyprus*, (edited A. Bryer - G. Georgallides), Nicosia 1993, 203-235· π. Χαρίτων Σταυροβουινιώτης, «"Αλαμανοί" Άγιοι της Κύπρου», *ΜΟΧΕ*, τ. Β΄, σ. 90, καθώς και τις σχετικές παρατηρήσεις του Αρχιεπ. Μακαρίου Γ΄, *Κύπρος η αγία νήσος*, Αθήνα 1968, 6, όπου σημειώνεται ότι ευρύτατη διάδοση γνώρισε η άποψη αυτή μετά από σχετική αναφορά στην υποτιθέμενη γερμανική καταγωγή των Αγίων, που έγινε από τον Κωνσταντίνο Σάθα, το 1884.

11. Για τα σχετικά με την εγκατάσταση των Συμεών και Λεοντίου στην Κύπρο βλ. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 417, 438, αντιστοίχως.

Σταυροφόρων, το 1291.¹²

Την περίοδο αυτή, όπως και στα χρόνια που ακολούθησαν, πολλοί προσκυνητές, κυρίως από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης αλλά και τη Ρωσία, ταξίδευαν προς τους Αγίους Τόπους χρησιμοποιώντας ως ενδιάμεσο σταθμό για ανεφοδιασμό των караβιών τους την Κύπρο, η οποία το 1191 περιήλθε στην κυριότητα των Λατίνων. Αρκετοί από αυτούς παρέμεναν στο νησί για μερικές ημέρες, εν αναμονή του απόπλου του караβιού τους, και κατέγραψαν τις εντυπώσεις τους, διασώζοντας έτσι στα οδοιπορικά τους πολλές πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής των κατοίκων. Είναι ενδεικτικά τα παραδείγματα του Αγγλοσάξονα περιηγητή Σίγουλφ (1103), του Ρώσου Δανιήλ (περίπου 1113-1115),¹³ καθώς και των Ουίλφραντ φον Όλτενμπουργκ (1211), Νικόλα ντι Μαρτόνι (1394), και Χανς Μπέρνχαρτ φον Έππινγκεν (1460).¹⁴ Παρόμοιες καταγραφές περιηγητών, οι οποίοι επισκέφθηκαν τόσο την Κύπρο, όσο και τα Ιεροσόλυμα, διασώζονται και για την περίοδο της Τουρκοκρατίας (1571-1878), όπως αυτές του Ολλανδού Κορνέλιους Βαν Μπρουν (1683), του Ρώσου Βασίλειου Μπάρσκυ (1726-1736) και των Άγγλων Ρίτσαρντ Πόκοκ (1738), Αλεξάντερ Ντράμμοντ (1745 και 1750) και Γουίλλιαμ Τέρνερ (1815).¹⁵

Το Πατριαρχείο γνώρισε παρόμοιες δυσκολίες με αυτές των χρόνων των Σταυροφοριών και την περίοδο της κατοχής της Παλαιστίνης από τους Μαμελούκους (13ος-16ος αι.), οι οποίοι κατέστρεψαν σχεδόν όλα τα χριστιανικά μνημεία της περιοχής.¹⁶ Κατέβαλε τότε μεγάλη προσπάθεια για να διατηρηθεί και στη συνέχεια να αναδιοργανωθεί και να αναστηλώσει τα Προσκυνήματα. Αρωγούς στους αγώνες του αυτούς είχε και αρκετούς Κυπρίους, οι οποίοι το ενίσχυσαν με δωρεές, όπως ο Φίλιππος Φλάτρος από την Τάλα της Πάφου, που διέθεσε την

¹² Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 408-462· Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη* (υποσ. 6), 304-419.

¹³ Αικ. Ασδραχά, «Η Κύπρος υπό τους Κομνηνούς», στο: *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Γ', *Βυζαντινή Κύπρος*, (επιμ. Θ. Παπαδόπουλος) Λευκωσία 2005, 334-335.

¹⁴ Βλ. Α. Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Α', Λευκωσία 1993, 81-88, 108-115, 167-170, όπου δημοσιεύονται οι εντυπώσεις των περιηγητών αυτών από την Κύπρο.

¹⁵ Βλ. Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες* (υποσ. 14), τ. Β', Λευκωσία 1994, 645-660, 678-736, 737-773, 774-821, και τ. Γ', Λευκωσία 1995, 1069-1101, αντιστοίχως, όπου επίσης δημοσιεύονται οι εντυπώσεις των περιηγητών αυτών από την Κύπρο.

¹⁶ Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 463-499· Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη* (υποσ. 6), 420-527.

περιουσία του υπέρ του Πατριαρχείου, το 1523.¹⁷

Στο μεταξύ, από τον 13ο-14ο αιώνα Αρμένιοι και Φραγκισκανοί μοναχοί, κυρίως, καθώς και μονοφυσίτες μοναχοί διαφόρων εθνοτήτων, όπως Κόπτες, Αιθίοπες και Σύροι, ίδρυσαν εκκλησιαστικές κοινότητες και διεκδίκησαν δικαιώματα επί των Προσκυνημάτων. Ξέσπασε τότε μεγάλη διαμάχη, που συνεχίστηκε και μετά την κατάληψη της περιοχής από τους Οθωμανούς, το 1517, και η οποία έληξε μόλις το 1857, οπότε υπεγράφη η λεγόμενη «Συνθήκη των Προσκυνημάτων», που καθόρισε τα δικαιώματα των Χριστιανών των διαφόρων ομολογιών στα μνημεία της Αγίας Γης.¹⁸

Το 1571, μερικά χρόνια μετά την κατάληψη της Παλαιστίνης, οι Οθωμανοί κατέλαβαν και την Κύπρο, οπότε κάτω από τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν της κοινής ξένης κατοχής, οι σχέσεις του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και του νησιού επικεντρώθηκαν σε τρεις κυρίως τομείς: στην απόκτηση και διατήρηση μετοχίων του Πατριαρχείου στην Κύπρο, στην ένταξη Κυπρίων στην αγιοταφική αδελφότητα και στη μετάβαση προσκυνητών στους Αγίους Τόπους.

Το σημαντικότερο από τα μετόχια αυτά του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων ήταν του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, το οποίο ιδρύθηκε από κάποιο μοναχό Γεώργιο, στα τέλη του 11ου αιώνα, στην οροσειρά του Πενταδακτύλου, στα βορειοδυτικά του χωριού Κουτσοβέντη. Όπως αναφέρει ο προαναφερθείς Βασίλειος Μπάρσκι, το μετόχιο δωρήθηκε στο Πατριαρχείο από κάποιο ευσεβή Χριστιανό, που το αγόρασε από τους Τούρκους κατακτητές, στις αρχές της Τουρκοκρατίας.¹⁹ Μέχρι και τα πρόσφατα χρόνια, το μετόχιο του Χρυσοστόμου αποτελούσε σημαντικό γεωργοκτηνοτροφικό κέντρο, που στήριζε οικονομικά το Πατριαρχείο με συνεχείς χορηγίες.

Σε αυτό διέμενε αριθμός αγιοταφικών μοναχών, οι οποίοι διαχειρίζονταν και μερικά άλλα μετόχια, που είχε το Πατριαρχείο στην Κύπρο, όπως αυτά του Αγίου

17. Α. Παπαδόπουλος Κεραμέας, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, Πετρούπολη 1894, τ. Β΄, 258-261· Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 507.

18. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 503-866· Μηλιαράς, *Οι Άγιοι Τόποι εν Παλαιστίνη* (υποσ. 6), τ. Β΄, 1-868.

19. Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες* (υποσ. 14), τ. Β΄, 685-686.

Γεωργίου του Ρηγάτη στην Κυρά,²⁰ της Παναγίας της Αψινθιώτισσας στο Σιγχαρί,²¹ της Αγίας Βαρβάρας στην Αργάκα,²² του Αγίου Σίλα στον Ύψωνα,²³ του Αγίου Γεωργίου της Αξύλου στην Κοίλη,²⁴ της Μιάς Μηλιάς²⁵ και της Λευκωσίας,²⁶ στο οποίο ανήκε, κατά παράδοση, στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, ο ναός του Αγίου Σάββα.²⁷

Ο Ολλανδός περιηγητής Κορνέλιους Βαν Μπρουν αναφέρει ότι, το 1683, διέμεναν στο μετόχιο του Χρυσσοτόμου δεκαπέντε μοναχοί, γεγονός που φανερώνει και τη σημασία του.²⁸ Το 1825, σύμφωνα με το Κατάστιχο VI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, υπηρετούσαν στα μετόχια του Πατριαρχείου στην Κύπρο δεκαεννέα μοναχοί: δέκα στον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, έξι στον Άγιο Γεώργιο τον Ρηγάτη και τρεις στην Αγία Βαρβάρα.²⁹ Στα μεταγενέστερα χρόνια, λόγω των νέων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, μερικά από τα μετόχια του

20. Ι. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή του Χρυσσοτόμου του Κουτζουβένδη και τα ιερά αυτής κτίσματα*, Λευκωσία 1959, 132-134· Θ. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος. Επιστολές (1731-1884)*, Λευκωσία 2007, 161-163· Α. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Λευκωσία 2010, 231-233· Χ. Χοτζάκογλου, «Γεωργίου Αγίου ναοί. Ορειάτης, Κυρά Μόρφου (Κύπρος)», *ΜΟΧΕ*, τ. Ε΄, σ. 188.

21. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή του Χρυσσοτόμου* (υποσ. 20), 114-121· Α. Παπαγεωργίου, «Η Μονή Αψινθιώτισσης», *ΕΕΤΑΚ* (1963) 73-83· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Οδοιπορικό στα χριστιανικά μνημεία της μητροπολιτικής περιφέρειας Κυρηνείας*, Λευκωσία 2006, 424-429· Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη* (υποσ. 20), 433-443.

22. Ι. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, 227· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 166-167.

23. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 159-161.

24. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου* (υποσ. 22), 228· Σύνδεσμος Αποδήμων Κοίλης, *Η Κοίλη του χθες και του σήμερα*, Λευκωσία 2010, 116-117.

25. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 157.

26. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 157-159.

27. Αρχιμ. Κυπριανός, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου ερανισθείσα εκ διαφόρων ιστορικών και συντεθείσα απλή φράσει*, Βενετία 1788, 394· Ν. Κυριαζής, *Τα Μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950, 74-75· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 157-159.

28. Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες* (υποσ. 14), τ. Β΄, 647.

29. Κ. Κοκκινόφτας - Ι. Θεοχαρίδης, «Μοναστηριακά δεδομένα σύμφωνα με το κατάστιχο VI της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1825)», *ΕΚΜΙΜΚ* 4 (1999) 252-253.

Πατριαρχείου στην Κύπρο σταδιακά εκποιήθηκαν και η κτηματική περιουσία του στο νησί μειώθηκε σημαντικά. Στην κυριότητά του παρέμειναν, ανάμεσα στα άλλα, και τα μετόχια του Χρυσοστόμου, της Αψινθιώτισσας και του Ρηγάτη, η πρόσβαση, όμως, σε αυτά είναι σήμερα αδύνατη, εξαιτίας της κατάληψης της περιοχής, στην οποία βρίσκονται, από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής του 1974. Τότε κλάπηκαν από τους κατακτητές και οι εξαιρετες βυζαντινές εικόνες που φυλάσσονταν στο καθολικό του Χρυσοστόμου και ανάγονταν στον 12ο, 14ο και 16ο αιώνα.³⁰

Η Κυπριακή Εκκλησία, καθόλη την περίοδο της ξένης κατοχής, προασπιζόταν τα μετόχια αυτά από τις επιβουλές των κατακτητών, όπως για παράδειγμα στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οπότε δημιουργήθηκε οξύτατο ζήτημα, ως προς την κυριότητα των εκκλησιαστικών κτημάτων, για τα οποία δεν υπήρχαν πιστοποιητικά ιδιοκτησίας. Η αποικιοκρατική κυβέρνηση αμφισβήτησε το ιδιοκτησιακό καθεστώς τους, με αποτέλεσμα να επηρεαστούν άμεσα πολλά κτήματα του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Τότε καταβλήθηκαν πολλές προσπάθειες για τη νομοθετική ρύθμιση του προβλήματος, που όμως δεν ευοδώθηκαν, με αποτέλεσμα το ζήτημα της κυριότητάς τους να εξακολουθήσει να εκκρεμεί για πολλά χρόνια, με τους Άγγλους να εποφθαμιούν τον έλεγχο της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας.³¹

Εξίσου σημαντική πτυχή των σχέσεων της Εκκλησίας Κύπρου και του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων είναι αυτή της μεταξύ τους συνεργασίας για τις υποθέσεις που αφορούσαν τα μετόχια της Μονής Κύκκου και του Πατριαρχείου, τα οποία βρίσκονταν σε περιοχές μακριά από την Κύπρο, όπως στη Γεωργία. Πρόσφατη έκδοση εγγράφων του Αρχείου της Μονής Κύκκου υπήρξε

30. Για το μετόχιο του Χρυσοστόμου βλ. Κυριαζής, *Τα Μοναστήρια εν Κύπρω* (υποσ. 27), 61-63· Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή του Χρυσοστόμου* (υποσ. 20)· Χατζηχριστοδούλου, *Οδοιπορικό στα χριστιανικά μνημεία* (υποσ. 21), 310-321· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 143-147· Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη* (υποσ. 20), 202-208.

31. Ν. Χριστοδούλου, «Προσπάθειες διακανονισμού του καθεστώτος της Εκκλησίας την περίοδο της Αγγλοκρατίας», στο: *Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον επί τη εικοσιπενταετηρίδι της αρχιερατικής αυτού διακονίας*, (επιμ. Στ. Φωτίου) Λευκωσία 1993, 593-602· Ν. Χριστοδούλου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Αγγλικά Αρχεία (1878-1931)*, τ. Α', Λευκωσία 2000, 83-84, 265-266· Κ. Κοκκινόφτας, «Η Μονή Κύκκου και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», *ΕΚΜΙΜΚ* 6 (2004) 356-458, 376-379, όπου δημοσιεύονται τρία σχετικά έγγραφα από το Αρχείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.

αποκαλυπτική της συνεργασίας αυτής, που επέτρεπε στους μοναχούς τους να αντιμετωπίζουν από κοινού τις πολλές δυσκολίες, οι οποίες προέκυπταν από τη διαχείρισή τους, όπως για παράδειγμα την περίοδο της κατάσχεσης των ελληνικών μοναστηριακών κτημάτων από τη Ρωσική κυβέρνηση και ακολούθως της επιστροφής τους στις κυρίαρχες Μονές (1873-1882).³²

Για τη δεύτερη πτυχή των σχέσεων Κύπρου και Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, αυτή της ένταξης Κυπρίων κληρικών στην Αγιοταφική Αδελφότητα, είναι αξιοσημείωτο ότι πολλοί από αυτούς υπηρέτησαν σε αρχιερατικό αξίωμα, ενώ άλλοι διακρίθηκαν στον τομέα των γραμμάτων. Αναφέρονται ενδεικτικά ο Μητροπολίτης Νεαπόλεως Παρθένιος³³ και ο λόγιος ιερομόναχος Γεδεών, εκδότης σημαντικού αριθμού εκκλησιαστικών βιβλίων (18ο αι.),³⁴ καθώς και οι Μητροπολίτες Σκυθοπόλεως Μελέτιος,³⁵ Πέτρας Μελέτιος Ματτέος,³⁶ Γάζης Φιλήμων,³⁷ Νεαπόλεως Μελέτιος,³⁸ Τιβεριάδος Νεκτάριος,³⁹ Κυριακουπόλεως

32. Α. Κυκκώτης, *Ανέκδοτα έγγραφα του εν Γεωργία Μετοχίου της Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία 1998, 22-23, 107-110, 117-118, 237-246, 251-262, 287-296, 313-322, 327-336, 345-356· Κοκκινόφτας, «Η Μονή Κύκκου και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 31), 373-374, όπου δημοσιεύονται από το Αρχείο της Μονής Κύκκου οκτώ σχετικές επιστολές στην πρώτη και δύο στη δεύτερη μελέτη.

33. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», *ΚΣ* 57-58 (1996) 28-29.

34. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 27-28.

35. Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 295, όπου με βάση αρχειακές μαρτυρίες αναφέρεται ότι ήταν εκ πατρός θεός των αγωνιστών του 1821 Κυπριανού, Νικόλαου και Θεοφύλακτου Θησέα.

36. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Μητροπολίτης Πέτρας Μελέτιος Ματτέος (1846-1867)», *Κυκκώτικα Μελετήματα*, τ. Α', Λευκωσία 1997, 79-105· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 268-270.

37. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 25-26· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 270-271.

38. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 26-27.

39. Κοκκινόφτας, «Ο Μητροπολίτης Πέτρας Μελέτιος Ματτέος» (υποσ. 36), 94, 96-97· Τ. Θέμελης, «Αγιοταφίτικοι Πίνακες», *Νέα Σιών* 30 (1935) 361.

Δανιήλ Ιωαννίδης,⁴⁰ Θαβωρίου Σπυρίδων - ο μετέπειτα Πατριάρχης Αντιοχείας -,⁴¹ Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος,⁴² και οι λόγιοι Αρχιμανδρίτες Ιερώνυμος Μυριανθέας⁴³ και Πολύδωρος Νικολαΐδης (19ος αι.).⁴⁴ Αρκετοί από τους Κύπριους αγιοταφίτες της εποχής αυτής, όπως οι Πέτρας Μελέτιος Ματτέος, Θαβωρίου Σπυρίδων και Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος συνέβαλαν, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, στην ανασυγκρότηση του Πατριαρχείου με την αγορά μεγάλων εκτάσεων γης, την ανέγερση εκκλησιών και την ανακαίνιση ερειπωμένων μοναστηριών, όπως αυτών της Αναλήψεως στο Όρος των Ελαιών, της Βηθανίας και του Θαβωρίου Όρους.

Τον 20ό αιώνα αναφέρονται επίσης αρκετοί Κύπριοι αγιοταφίτες μοναχοί, όπως οι Μητροπολίτες Ιορδάνου Μελέτιος Κρονίδης,⁴⁵ Τιβεριάδος Ανατόλιος Γεωργιάδης,⁴⁶ επίσης Τιβεριάδος Γρηγόριος Χατζηττοφαρής,⁴⁷ Σκυθοπόλεως Αρκάδιος Οικονομίδης,⁴⁸ οι πολυγραφώτατοι λόγιοι Αρχιμανδρίτες Κλήμης

40. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Δανιήλ Ιωαννίδης (1833-1897)», *ΑπΒ* 54 (1993) 72-77· Α. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010, 120-121.

41. Κ. Κοκκινόφτας, «Οι Κύπριοι Πατριάρχες Αντιοχείας Σίλβεστρος (1724-1766), Ανθέμιος (1791-1813) και Σπυρίδων (1891-1898)», *ΕΚΜΙΜΚ* 3 (1996) 333-361· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 561.

42. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Κύπριος Αρχιεπίσκοπος Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος (1837-1908)», *ΑπΒ* 53 (1992) 256-265· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 144-145.

43. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας (1838-1898)», *Τα Καμινάρια*, Λευκωσία 2009, 144-173· Π. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, 204-207· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 271-272· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 393-394.

44. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 24.

45. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Αρχιεπίσκοπος Ιορδάνου Μελέτιος Κρονίδης (1849-1918)», *ΑπΒ* 54 (1993) 18-26· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 351-352.

46. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 40.

47. Ι. Κυριακίδης, «Ο Αρχιεπίσκοπος Τιβεριάδος Γρηγόριος», *Αραδίππου* 6 (1991) 79-81· Ευ. Καζαντζή, «Ο αείμνηστος Αρχιεπίσκοπος Τιβεριάδος κ.κ. Γρηγόριος», *Αραδίππου* 11 (1996) 107-111.

48. Λ. Παναγιώτου, «Βίος και πολιτεία του μακαριστού Μητροπολίτη Σκυθοπόλεως Αρκαδίου», *Πολίτης*, 7.4.2002· Π. Πόρακος, *Λόφου. Οι άνθρωποι της στο χώρο και στο χρόνο*, Λεμεσός 2004, 112-113.

Καρναπάς,⁴⁹ Νικόλαος Χριστοδούλου⁵⁰ και Γαβριήλ Καραπατάκης,⁵¹ ο εθνομάρτυρας Μαθθίας Παυλίδης, ο οποίος σφαγιάστηκε από τους Τούρκους το 1919 στην πόλη Νιαζλή της Μικράς Ασίας,⁵² ο Ιουβενάλιος Ελευθεριάδης, διευθυντής του Ιεροδιδασκαλείου Λάρνακας (1919-1922),⁵³ ο Παλλάδιος Γαλήνιος, αρχιγραμματέας της Συνόδου του Πατριαρχείου,⁵⁴ ο Ιππόλυτος Μιχαηλίδης, εκδότης του περιοδικού της Εκκλησίας της Κύπρου «Απόστολος Βαρνάβας» (1939-1960),⁵⁵ και ο Φιλούμενος Χασάπης, ο οποίος μαρτύρησε στο Φρέαρ του Ιακώβ, στις 29 Νοεμβρίου 1979 και του οποίου η αγιότητα διακηρύχθηκε

49. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Αρχιμανδρίτης Κλήμης Καρναπάς (1880-1957)», *Ελεύθερη Κυθρέα* 47-48 (1993) 126-129· Κοκκινόφτας, «Ο Κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 33-36· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 227-228.

50. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Κύπριος καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Σταυρού Αρχιμανδρίτης Νικόλαος Χριστοδούλου (1864-1909)», *ΑΠΒ* 54 (1993) 165-167.

51. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Καραπατάκης (1870-1953) και η σχέση του με τον Πόντο», *ΕΕΚΕΙΣ* 2 (1994) 95-179· Κ. Κοκκινόφτας, «Ο Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Καραπατάκης (1870-1953) και η Κύπρος του 1921», *Κυκλώτικα Μελετήματα* (υποσ. 36), 243-315· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 224.

52. Κ. Κοκκινόφτας, «Αρχιμανδρίτης Μαθθίας Παυλίδης (1878-1919)», *Εκκλησιαστικός Κήρυκας* 4 (1992) 113-116· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 466.

53. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο κυπριακός κλήρος και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων» (υποσ. 33), 29-31· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 141.

54. Β. Μαλατάκης, *Οι Έλληνες στη Μέση Ανατολή, χ.χ., 9*· «†Αρχιμανδρίτης Παλλάδιος Γαλήνιος», *ΑΠΒ* 17 (1956) 168.

55. Κ. Κοκκινόφτας, «Ο λόγιος Αρχιμανδρίτης Ιππόλυτος Μιχαηλίδης», *Πολίτης*, 25.11.2001· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 369.

πρόσφατα από το Πατριαρχείο.⁵⁶

Ένας τομέας, στον οποίο διακρίθηκαν αρκετοί Κύπριοι αγιοταφίτες είναι αυτός της διάδοσης των ελληνικών γραμμάτων, κατά τον 19ο και 20ό αιώνα, όπου ξεχωρίζουν ο Πέτρας Μελέτιος Ματτέος, ο οποίος συνέβαλε στην ίδρυση και στην ομαλή λειτουργία της Θεολογικής Σχολής του Σταυρού Ιεροσολύμων, οι Σχολάρχες της ίδιας Σχολής Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας και Ιορδάνου Επιφάνιος Ματτέος, καθώς και οι καθηγητές Νικόλαος Χριστοδούλου και Κλήμης Καρναπάς. Από τη Σχολή αυτή, που λειτούργησε από το 1855 μέχρι το 1909, οπότε έκλεισε οριστικά, αποφοίτησαν συνολικά 21 Κύπριοι, κληρικοί και λαϊκοί, οι οποίοι, είτε υπηρέτησαν την παιδεία του νησιού, είτε είχαν σημαντική συμβολή στην εθνική και πνευματική του ζωή. Επίσης, άλλοι 30 περίπου Κύπριοι σπουδαστές, οι οποίοι διακρίθηκαν σε πολλούς τομείς της εκκλησιαστικής και κοινωνικής ζωής της Κύπρου, φοίτησαν για κάποιο διάστημα σε αυτή, χωρίς να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους.⁵⁷

Ας σημειωθεί, ότι στην πλουσιώτατη συλλογή Χειρογράφων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων φυλάσσονται έργα πολλών Κυπρίων αντιγραφέων και λογίων, που αποτελούν μοναδικές μαρτυρίες της ιστορίας του και των πνευματικών αναζητήσεων του Ελληνισμού. Αναφέρονται για παράδειγμα αυτά των Αθανάσιου Αρχαγγελίτη, Αναστάσιου, Ιωακείμ Ζανακέα, Λαυρέντιου Αγιοσαββίτη, Λεόντιου, Παρθένιου Σαββαΐτη, Σωφρόνιου Κυκκώτη, Χριστόδουλου (17ος αι.), Ιάκωβου, Ιωακείμ (18ος αι.), Επιφάνιου, Νεόφυτου, Νικόλαου

56. Κ. Κοκκινόφτας, «Νεομάρτυρας Φιλούμενος ο Κύπριος (1913-1979)», *Ορθόδοξη Μαρτυρία* 41 (1993) 34-37· Ν. Ζόμπολας, *Ο Αγιοταφίτης Νεοϊερομάρτυς Φιλούμενος (†29.11.1979)*, Αθήνα 2002 (β' έκδοση, Αθήνα 2004)· Ε. Ευθυβούλου (επιμ.), *Ακολουθία του Αγίου ενδόξου Ιερομάρτυρος Φιλουμένου του Κυπρίου και Θαυματουργού*, Λεμεσός 2000· Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Ορούντας, *Ο Άγιος Νέος Ιερομάρτυς Φιλούμενος ο Κύπριος*, Κύπρος 2003· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 646. Για την πρόσφατη διακήρυξη της αγιότητάς του, που πραγματοποιήθηκε από τη Σύνοδο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στις 11 Σεπτεμβρίου 2009, βλ. «Η εις το αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας κατάταξις του Ιερομάρτυρος Αρχιμανδρίτου Φιλουμένου του Κυπρίου», *ΑΠΒ* 71 (2010) 31-35.

57. Για την ιστορία της Θεολογικής Σχολής του Σταυρού και τη δράση των αποφοίτων της βλ. Κ. Κοκκινόφτας, «Η Θεολογική Σχολή του Σταυρού Ιεροσολύμων και η Κύπρος», *ΚΣ* 71 (2009) 97-154.

διδασκάλου, Σαμουήλ, Γάζης Φιλήμονος και Χριστοφόρου (19ος αι.).⁵⁸

Επίσης, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, αγιοταφίτες μοναχοί ευεργέτησαν τις γενέτειρές τους με την ίδρυση σχολείων σε αυτές, όπως ο Γάζης Φιλήμων την Αθηαίνου (1865), ο Πέτρας Μελέτιος τη Λεμύθου (1867), ο Ιερώνυμος Μυριανθέας τα Καμινάρια (1882) και ο Ιορδάνου Μελέτιος Κρονίδης την Ομορφίτα (1910).⁵⁹ Οι Πέτρας Μελέτιος και Γάζης Φιλήμων ανταποκρίθηκαν και σε παράκληση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1854-1865) Μακαρίου Α΄ και ενίσχυσαν, με αξιόλογη οικονομική συνδρομή, τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, το 1860.⁶⁰ Παρόμοια υπήρξε και η προσφορά στα ελληνικά γράμματα της Κύπρου του αγιοταφίτη Ιερομόναχου Ιωαννικίου, ο οποίος δώρισε στα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα την οικία του στη Λευκωσία, για να λειτουργήσει ως εκπαιδευτήριο από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου (1767-1810) Χρύσανθο, το 1808.⁶¹

Ακόμη, προς το τέλος της Τουρκοκρατίας, οπότε άρχισαν, με πρωτοβουλία της Κυπριακής Εκκλησίας, να ιδρύονται ελληνικά σχολεία στο νησί, οι αντιπρόσωποι του Πατριαρχείου στην Κύπρο εισέφεραν αξιόλογα χρηματικά ποσά στο κοινό ταμείο, που δημιουργήθηκε για τον σκοπό αυτό. Αναφέρονται ενδεικτικά η χρηματοδότηση της επαναλειτουργίας της Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας το 1830, με το ποσό των 1000 γροσίων, της ίδρυσης ελληνικών σχολείων στη Λεμεσό και στη Λάρνακα και αλληλοδιδασκτικών σχολείων στην Κερύνεια και στην Πάφο το 1839, με 700 γρόσια, καθώς και της λειτουργίας των σχολείων της Λευκωσίας για μεγάλο χρονικό διάστημα του 19ου αιώνα, όπως για παράδειγμα το 1840, 1841, 1842, 1850 και 1859, με το ποσό των 500, 400, 400, 300 και 1,000

58. Για τους Αθανάσιο Αρχαγγελίτη, Αναστάσιο, Ιωακείμ Ζανακέα, Λαυρέντιο Αγιοσαββίτη, Λεόντιο, Παρθένιο Σαββαΐτη, Σωφρόνιο Κυκκώτη, Χριστόδουλο (17ος αι.), Ιάκωβο, Ιωακείμ (18ος αι.), Επιφάνιο, Νεόφυτο, Νικόλαο διδάσκαλο, Σαμουήλ, Γάζης Φιλήμονα και Χριστοφόρο (19ος αι.) βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη* (υποσ. 43), 88-89, 96, 156-157, 184, 187, 220, 258, 270, 148-149, 158, 129, 209-210, 214, 239-240, 260-261, 271-272, αντιστοίχως.

59. Βλ. Κ. Κοκκινόφτας, «Κύπριοι κληρικοί κτήτορες σχολείων στη γενέτειρά τους (β΄ μισό 19ου - αρχές 20ού αι.)», *ΕΕΚΕΙΣ* 8 (2008) 87-91, 94-96, 99-101, όπου γίνεται αναφορά στα σχολεία αυτά και στη συμβολή των αγιοταφιτών κληρικών για την ανέγερση και λειτουργία τους.

60. Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α΄, Λευκωσία 1930, 105-106· Ι. Περιστιάνης, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής Κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, 81, 408.

61. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα* (υποσ. 60), 88-91, 159, 189· Περιστιάνης, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων* (υποσ. 60), 40, 113-114, 408.

γροσίων, αντιστοίχως.⁶² Χρηματικά ποσά προσέφεραν, πιθανότατα, και για τα υπόλοιπα σχολικά έτη, για τα οποία απουσιάζουν συγκεκριμένα στοιχεία. Αργότερα, στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ορίστηκε η σταθερή ετήσια συνδρομή των δέκα λιρών εκ μέρους των μετοχίων του Πατριαρχείου για τα σχολεία της Λευκωσίας.⁶³ Αυτή την πολύ σημαντική συμβολή ανταπέδωσε στα νεότερα χρόνια η Κυπριακή Εκκλησία με την οικονομική ενίσχυση, που παρείχε στο Πατριαρχείο για τη λειτουργία των σχολείων που διατηρεί στο Ισραήλ, την Ιορδανία και τις υπό Παλαιστινιακή διοίκηση περιοχές, χάριν των Αραβοφώνων Ορθοδόξων.

Εξίσου σημαντική πτυχή των σχέσεων Κύπρου και Πατριαρχείου Ιεροσολύμων είναι και οι επισκέψεις Κυπρίων προσκυνητών στα πανάγια Προσκυνήματα.⁶⁴ Στα παλαιότερα χρόνια, οι κίνδυνοι από ένα τέτοιο ταξίδι ήταν πολλοί, τόσο εξαιτίας της ακαταλληλότητας των πλεούμενων, όσο και λόγω των διαφόρων ληστρικών ομάδων, που δρούσαν στην Παλαιστίνη. Είναι γνωστό το «τραγούδι των πνιγέντων Χατζήδων», που αναφέρεται στο πραγματικό γεγονός του ναυαγίου δύο πλοίων, που μετέφεραν Κύπριους προσκυνητές στην Αγία Γη, το 1852, οπότε πνίγηκαν 180 προσκυνητές, ενώ σώθηκαν άλλοι 83.⁶⁵ Ωστόσο, οι προσκυνητές αψηφούσαν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν και μετέβαιναν στην Παλαιστίνη, τουλάχιστον για μία φορά στη ζωή τους. Στα νεότερα χρόνια, με τη βελτίωση των συγκοινωνιών και την οργάνωση προσκυνηματικών επισκέψεων από επαγγελματικά ταξιδιωτικά γραφεία, οι Κύπριοι επισκέπτες των Αγίων Τόπων αυξήθηκαν σε μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα να ανέρχονται σε πολλές χιλιάδες ανά έτος.

Ας σημειωθεί, ότι στα παλαιότερα χρόνια οι προσκυνητές αυτοί μετέφεραν από την Παλαιστίνη στην Κύπρο επιτάφιους και μικρές εικόνες ρωσικής τέχνης, που προσέφεραν στους ναούς των χωριών τους, όπου διαφυλάσσονται μέχρι τις

62. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα* (υποσ. 60), 164-172, 202· Περισιτιάνης, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων* (υποσ. 60), 52, 56-65, 101 (για τα έτη 1830, 1839-1842, 1859)· Λ. Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975, 244-245 (για το έτος 1850). Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 278-280.

63. Θ. Παπαδόπουλος, *Κώδικες σχολείων Λευκωσίας*, Λευκωσία 1991, 442.

64. Πολλές πληροφορίες για τη μετάβαση Κυπρίων προσκυνητών στους Αγίους Τόπους δημοσιεύτηκαν από τον Σταυρίδη, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 300-307, όπου αξιοποιείται ανέκδοτο υλικό από το Αρχείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.

65. Θ. Παπαδόπουλος, «Το άσμα των πνιγέντων προσκυνητών», *ΚΣ 37* (1973) 103-152· Σταυρίδης, *Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και Κύπρος* (υποσ. 20), 300-307.

μέρες μας.⁶⁶ Είναι αξιοσημείωτο ακόμη, ότι αρκετοί από τους προσκυνητές αυτούς δημοσίευσαν στον τύπο της εποχής, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, τις περιηγητικές εντυπώσεις τους από το ταξίδι τους στους Αγίους Τόπους, γεγονός που συνέτεινε ώστε να διασωθούν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Είναι ενδεικτικά τα παραδείγματα του δάσκαλου και δημοσιογράφου Κύριλλου Παυλίδη, το 1905, και του λόγιου Ιεροδιάκονου του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου Κλήμη Φαρίδη, το 1907.⁶⁷

Από τις υπόλοιπες πτυχές των σχέσεων Κύπρου και Πατριαρχείου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας αναφέρεται η εγκατάσταση του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Γερμανού (1537-1579), για κάποιο διάστημα, στην Αμμόχωστο, όπου έστησε και τον πατριαρχικό του θρόνο.⁶⁸

Επίσης, είναι γνωστή η μετάβαση στα Ιεροσόλυμα του Ρόδιου Φραγκίσκου Ακκίδα, ο οποίος εξασφάλισε, στις αρχές του 17ου αιώνα, τη συγκατάθεση του Πατριάρχη Ιεροσολύμων (1579-1608) Σωφρονίου Δ΄ για να εργαστεί για τη διεξαγωγή επαναστατικού κινήματος εναντίον των Τούρκων στην Κύπρο. Μάλιστα, για τον σκοπό αυτό, ο Πατριάρχης έδωσε και συστατικές επιστολές στον Ακκίδα προς τον Δούκα της Σαβοΐας, έτσι ώστε να διευκολυνθεί στους σχεδιασμούς του, που εντάσσονται στο γενικότερο κλίμα της εποχής για αναζήτηση βοήθειας από τη Δύση για την απελευθέρωση του νησιού.⁶⁹

Από τις υπόλοιπες πτυχές των σχέσεων Κύπρου και Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον μαρτυρικό θάνατο στην Πτολεμαΐδα του Κύπριου Νεομάρτυρα Γεωργίου, το 1752.⁷⁰ Ακόμη, είναι γνωστή η εγκατάσταση στα Ιεροσόλυμα, για κάποιο διάστημα,

---

66. Για παράδειγμα, στον ναό του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Καμινάρια φυλάσσεται ένας τέτοιος επιτάφιος ρωσικής τέχνης και αγιοταφικής προέλευσης. Βλ. Κ. Κοκκινόφτας, *Τα Καμινάρια* (υποσ. 43), 221.

67. Αμφότεροι δημοσίευσαν τις εντυπώσεις τους σε πολλές συνέχειες στις εφημερίδες της εποχής με αφιερώματα σε διάφορα προσκυνήματα ή άλλες δραστηριότητες του Πατριαρχείου. Για παράδειγμα, για τη Θεολογική Σχολή του Σταυρού βλ. Κ. Παυλίδης, «Ταξείδια ανά την Παλαιστίνη. Η Θεολογική Σχολή του Σταυρού», *Φωνή της Κύπρου*, 8/21.10.1905· Κλ. Φαρίδης, «Εις την Αγίαν Πόλιν. Εκδρομή εις την Θεολογικήν Σχολήν του Σταυρού», *Ένωσις*, 30/13.7.1907.

68. Χρ. Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Αθήνα 1929, 34.

69. Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Κύπρου* (υποσ. 68), 39-40.

70. Για τον Άγιο Γεώργιο και το μαρτύριό του βλ. Κ. Κοκκινόφτας, «Η συμβολή των Νεομαρτύρων και των Εθνομαρτύρων στη διατήρηση της ελληνορθόδοξης συνείδησης των Κυπρίων», *ΕΕΚΕΙΣ* 3 (1997) 140-142, όπου και βιβλιογραφία.

του μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου (1674-1678) Ιλαρίωνα Κιγάλα, ο οποίος συνεργάστηκε με τον εφησυχάζοντα πρώην Πατριάρχη Νεκτάριο (1661-1669) στη σύνταξη αντιλατινικού κειμένου, το 1671.⁷¹ Επίσης, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1718-1734) Σίλβεστρος έστειλε προς τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων (1707-1731) Χρύσανθο Νοταρά, διασκευασμένο και σε μετάφραση από τον Λογίζο Σκευοφύλακα το έργο του Στέφανου Λουζινιάν «Chorograffia dell' isola de Cipro», που εξέδωσε στην Μπολόνια το 1573. Μαζί με αυτό επεσύναψε τη «Σύντομον περιγραφήν της νήσου Κύπρου», που έγραψε ο ίδιος, κείμενο, όπως και το προηγούμενο, με σπουδαία ιστορική σημασία για την εποχή.⁷²

Ακόμη, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, η Κύπρος βοήθησε, κατά καιρούς, το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων να ξεπεράσει άμεσα οικονομικά του προβλήματα, με τη διεξαγωγή εράνων, όπως το 1734.⁷³ Παρόμοια βοήθεια προσέφερε και αργότερα, στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οπότε ο αντιπρόσωπος του Πατριαρχείου στην Κύπρο είχε δικαίωμα να πραγματοποιεί ζητείες στα χωριά και στις πόλεις του νησιού.⁷⁴

Την ίδια περίοδο υπηρέτησε στον πατριαρχικό θρόνο Ιεροσολύμων, από το

71. Πρόκειται για το έργο: «Περί της αρχής του Πάπα αντίρρησης» (έκδ. Ιάσιο 1682). Βλ. Ζ. Τσιρπανλής, *Ο Κυπριακός Ελληνισμός της Διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου - Βατικανού (1571-1878)*, Θεσσαλονίκη 2006, 180-181.

72. Αμφότερα τα κείμενα του Λογίζου Σκευοφύλακα και του Αρχιεπισκόπου Σιλβέστρου σώθηκαν σε Κώδικα του Μετοχίου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Π. Στάθη, «Η ελληνική μετάφραση της χωρογραφίας του Στέφανου Λουζινιάν και τα σχετικά σημειώματα του Χρύσανθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 2 (1986) 149-162 [= *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', 367-382]. Δημοσιεύτηκαν από τον Στ. Περδίκη, *Λογίζου Σκευοφύλακος Κρόνικα ήγουν χρονογραφία του νησιού της Κύπρου. Παράρτημα Sreffano Lusignano Chorograffia dell' isola de Cipro*, τ. Α', Λευκωσία 2004. Για το έργο του Στέφανου Λουζινιάν βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη* (υποσ. 43), 190-194.

73. Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Κύπρου* (υποσ. 68), 56· Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων* (υποσ. 6), 690· Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου* (υποσ. 62), 94-95.

74. Βλ. Κ. Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό τύπο (1878-1899)*, Λευκωσία 1999, 190-192, όπου δημοσιεύεται εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου με αναφορά στις Μονές που είχαν δικαίωμα να πραγματοποιούν ζητεία στην Κύπρο. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και η «Μονή του Αγίου Τάφου».

1766 μέχρι τον θάνατό του, το 1770, ο Εφραίμ ο Αθηναίος, ο οποίος διετέλεσε προηγουμένως διευθυντής της Ελληνικής Σχολής στην Κύπρο, από το 1742 έως το 1761.⁷⁵ Μερικά χρόνια αργότερα, το 1780, ο Πρωτοσύγκελλος της Ιεράς Μονής Κύκκου και μετέπειτα Μητροπολίτης Αγκύρας (1773-1779) Σεραφείμ Πισσίδειος, εξέδωσε στη Λειψία της Γερμανίας δίγλωσσο «Προσκυνητάριον της Αγίας Πόλεως Ιερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης», τόσο στα ελληνικά όσο και στα караμανλίδικα, δηλαδή στην τουρκική γλώσσα αλλά με ελληνικούς χαρακτήρες, χάριν των τουρκόφωνων Μικρασιατών προσκυνητών, διασώζοντας μοναδικές πληροφορίες για την ιστορία του Πατριαρχείου.⁷⁶ Παρόμοιο προσκυνητάριο, το οποίο επίσης παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, εξέδωσε στη Βενετία, το 1645, και ο Κύπριος Αντώνιος Δαρκές από το Κοιλάνι.⁷⁷

Είναι ακόμη αξιοσημείωτο, ότι ανάμεσα στους σφραγιασθέντες κληρικούς και λαϊκούς του Ιουλίου του 1821 περιλαμβάνονται και δύο αγιοταφίτες μοναχοί: οι ηγούμενοι του μετοχίου της Αγίας Βαρβάρας Σωφρόνιος και του μοναστηριού του Χρυσοστόμου, το όνομα του οποίου δεν διασώθηκε.⁷⁸

75. Για τον Εφραίμ τον Αθηναίο βλ. Π. Στράντζαλης, *Ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Εφραίμ ο Αθηναίος. Η συμβολή του στον Ελληνισμό, στα γράμματα και στα εκκλησιαστικά θεολογικά ζητήματα του ΙΗ΄ αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2003· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη* (υποσ. 43), 135-139· Ι. Θεοχαρίδης, *Οι Περιγραφές της Ιεράς Μονής Κύκκου (1751, 1782, 1817, 1819)*, Λευκωσία 2010, σ. 13-32.

76. Για τον Σεραφείμ Πισσίδειο βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη* (υποσ. 43), 246-250· Κ. Κοκκινόφτας, «Σεραφείμ Πισσίδειος. Πρωτοσύγκελλος της Μονής Κύκκου και φωτιστής των Καραμανλήδων», *Ενατενίσεις* 2 (2007) 26-27· Ι. Θεοχαρίδης, *Οι Περιγραφές* (υποσ. 75), σ. 33-52.

77. Για τον Αντώνιο Δαρκές βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη* (υποσ. 43), 124. Για το προσκυνητάριο αυτό βλ. Μ. Φώσκολος, «Προσκυνητάριον των Ιεροσολύμων. Ανέκδοτο ποιητικό μνημείο της κυπριακής διαλέκτου (τέλος 16ου αι.)», στο: Ακαδημία Αθηνών, *Νεοελληνική Διαλεκτολογία*, τ. Ε΄, Αθήνα 2008, 571-607.

78. Για τη συμπερίληψη των δύο αυτών κληρικών ανάμεσα στους μάρτυρες της 9ης Ιουλίου βλ. Γ. Κηπιάδης, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, 16· Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή του Χρυσοστόμου* (υποσ. 20), 63-64 (για τον Ηγούμενο του Χρυσοστόμου)· Λ. Φιλίππου, «Ένας λησμονημένος εθνομάρτυς. Ο Ηγούμενος Αγίας Βαρβάρας Σωφρόνιος», *Πάφος* 9 (1944) 103-105· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία της Εκκλησίας της Πάφου* (υποσ. 22), 227 (για τον Ηγούμενο της Αγίας Βαρβάρας).

Τέλος, αξιο αναφοράς είναι ότι στις σχέσεις των δύο Εκκλησιών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υπάρχει και μελανή πτυχή, που είναι οι ενέργειες του αγιοταφίτη Ιερομόναχου Μακαρίου, ο οποίος προκάλεσε μεγάλη εκκλησιαστική αναταραχή στο νησί και επεδίωξε, ανεπιτυχώς, το 1744, να καταλάβει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, με τη δωροδοκία μελών της Οθωμανικής διοίκησης.⁷⁹

Στα νεότερα χρόνια οι σχέσεις των Εκκλησιών Κύπρου και Ιεροσολύμων συνέχισαν να είναι σχέσεις σεβασμού και αλληλοστήριξης, όπως και προηγουμένως, και επικεντρώνονται στους τομείς της ένταξης Κυπρίων στην Αγιοταφική Αδελφότητα και της επίσκεψης προσκυνητών στους Αγίους Τόπους. Αναφέρονται και διάφορα άλλα γεγονότα, που συνέδεσαν τις δύο Εκκλησίες, όπως η ανάμειξη του Πατριάρχη Δαμιανού (1897-1931) στην προσπάθεια επίλυσης του λεγόμενου Αρχιεπισκοπικού ζητήματος (1900-1910), που δεν είχε, όμως, ουσιαστική κατάληξη.⁸⁰ Στη συνέχεια, αμέσως μετά την ειρήνευση στους κόλπους της Κυπριακής Εκκλησίας, εξελέγη, το 1910, στον μητροπολιτικό θρόνο Κιτίου ένας αγιοταφίτης Αρχιμανδρίτης, ο κρητικής καταγωγής Μελετίος Μεταξάκης, μετέπειτα Μητροπολίτης Αθηνών (1918-1920), Οικουμενικός Πατριάρχης (1922-1923) και Πατριάρχης Αλεξανδρείας (1926-1935), ο οποίος εργάστηκε με ενθουσιασμό, μέχρι το 1918 που παρέμεινε στο νησί, για την πνευματική του αναζωογόνηση: ίδρυσε στη Λάρνακα το Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο (1910), πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Παγκύπριου Εμπορικού Λυκείου Λάρνακος (1911), εξέδωσε το δεκαπενθήμερο περιοδικό «Εκκλησιαστικός Κήρυξ» (1911-1918), κατήρτισε τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Κύπρου (1914) και πολλά άλλα.⁸¹ Μερικά χρόνια αργότερα, ο Κύπριος εξόριστος του κινήματος των Οκτωβριανών Μητροπολίτης Κιτίου (1918-1937) Νικόδημος Μυλωνάς, ο οποίος στα νεανικά του χρόνια είχε φοιτήσει για κάποιο διάστημα στη Θεολογική Σχολή του Σταυρού, βρήκε φιλόξενο καταφύγιο στα Ιεροσόλυμα, όπου και απεβίωσε το

79. Λοΐζου Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου* (υποσ. 62), 98.

80. Για την ανάμειξη του Δαμιανού στις προσπάθειες επίλυσης του Αρχιεπισκοπικού ζητήματος βλ. Κ. Κοκκινόφτας, «Έγγραφα για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910) από το Αρχείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *EKMIMK* 8 (2008) 427-454, όπου δημοσιεύονται έξι σχετικά έγγραφα από το Αρχείο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.

81. Για τη δράση του Μελετίου Μεταξάκη στην Κύπρο βλ. Σ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Λευκωσία 1992, 337-372· Κουδουνάρης, *Βιογραφικών* (υποσ. 40), 352-353.

1937.⁸²

Αναφέρονται επίσης και περιπτώσεις συμμετοχής εκκλησιαστικής αντιπροσωπείας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων σε διάφορες Συνόδους, που συγκλήθηκαν για την επίλυση προβλημάτων της Κυπριακής Εκκλησίας. Για παράδειγμα, αντιπροσωπεία του Πατριαρχείου, αποτελούμενη από τους Μητροπολίτη Ναζαρέτ Ισίδωρο και τους Αρχιεπισκόπους Γάζης Στέφανο, Ελευθερουπόλεως Χρύσανθο, Διοκισαρείας Ιάκωβο και Κυριακουπόλεως Κωνσταντίνο, συμμετείχε στη Μείζονα Σύνοδο, την οποία συγκάλεσε ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1950-1977) Μακάριος Γ΄, στις 14 Ιουλίου 1973, με αφορμή την εκκλησιαστική κρίση, που είχε δημιουργηθεί με τους τρεις Μητροπολίτες Πάφου Γεννάδιο (1959-1973), Κιτίου Άνθιμο (1951-1973) και Κυρηνείας Κυριανό (1948-1973). Σε αυτήν συμμετείχαν επίσης, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, και οι Πατριάρχες Αλεξανδρείας Νικόλαος ΣΤ΄ (1968-1986) και Αντιοχείας Ηλίας (1970-1977) με Αρχιερείς των δύο θρόνων, ενώ παρακάθησε και ο Χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας (1968-1973), μετέπειτα Μητροπολίτης Πάφου (1973-1977) και ακολούθως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1977-2006) Χρυσόστομος Α΄. Τελικά, η Σύνοδος αυτή καθάισε τους τρεις Μητροπολίτες Γεννάδιο, Άνθιμο και Κυριανό. Στη συνέχεια οι Μητροπολίτες Μέμφιδος Νικόδημος, Χαλεπίου Ηλίας και Γάζης Στέφανος, ως εκπρόσωποι των τριών Πατριαρχών Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, συγκρότησαν, υπό την προεδρία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και τη συμμετοχή του Κωνσταντίας Χρυσόστομου, Σύνοδο για την εκλογή των νέων Αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου, Μητροπολίτη Πάφου Χρυσόστομου (του από Κωνσταντίας) και Χωρεπισκόπων Λήδρας Χρύσανθου και Σαλαμίνας Βαρνάβα, που πραγματοποιήθηκε στις 28 Ιουλίου 1973 και την 1η Αυγούστου του ίδιου έτους, αντιστοίχως. Ακολούθως, οι Κύπριοι Αρχιερείς προχώρησαν στην εκλογή των νέων Μητροπολιτών Κιτίου Χρυσόστομου, Κυρηνείας Γρηγόριου, Λεμεσού Χρύσανθου και Μόρφου Χρύσανθου, δίνοντας λύση στο ζήτημα που ταλάνιζε την Εκκλησία του νησιού.⁸³

82. Για τον Νικόδημο Μυλωνά βλ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας* (υποσ. 81), 373-414· Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν* (υποσ. 40), 404. Για τον θάνατο του στα Ιεροσόλυμα δημοσιεύτηκε σχετική νεκρολογία στο περιοδικό του Πατριαρχείου *Νέα Σιών* 32 (1937) 526-528.

83. «Η εν Κύπρω εκκλησιαστική κρίσις (2 Μαρτίου 1972 - 2 Μαΐου 1973)», *ΑπΒ* 34 (1973) 195-219· «Η εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος (3 Μαΐου 1973 - 14 Ιουλίου 1973)», *ΑπΒ* 34 (1973) 220-259. Για τη συμμετοχή των Αρχιερέων των τριών Πατριαρχείων Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων στην εκλογή των Κυπρίων Ιεραρχών βλ. «Εκλογή νέου Μητροπολίτου Πάφου», *ΑπΒ* 34 (1973) 262-280· «Εκλογή Χωρεπισκόπων Λήδρας και Σαλαμίνας», *ΑπΒ* 34 (1973) 281-303.

Παρόμοια εκκλησιαστική αντιπροσωπεία από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, συμμετείχε και στη Δεύτερη Μείζονα Σύνοδο, που συγκάλεσε, στις 5 Απριλίου 1982, ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος και η οποία ήρε την καθαίρεση του Πάφου Γενναδίου και συγχώρεσε τον αποθανόντα πρώην Κιτίου Άνθιμο. Στη Σύνοδο συμμετείχε ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων (1981-2000) Διόδωρος και οι Αρχιερείς του θρόνου Μητροπολίτες Καισαρείας Βασίλειος, Πέτρας Γερμανός, Σκυθοπόλεως Κωνσταντίνος, ο Αρχιεπίσκοπος Διοκαισαρείας Ιάκωβος, καθώς και οι Πατριάρχες Αλεξανδρείας Νικόλαος ΣΤ΄ και Αντιοχείας Ιγνάτιος με Αρχιερείς των δύο Πατριαρχείων, όπως και οι Κύπριοι Ιεράρχες.⁸⁴

Εκκλησιαστική αντιπροσωπεία του Πατριαρχείου συμμετείχε επίσης και στη Μείζονα Σύνοδο, που συγκλήθηκε στις 14 Νοεμβρίου του 2000, με αφορμή την τότε εκκλησιαστική κρίση, και η οποία απήλλαξε ομόφωνα τον Μητροπολίτη Λεμεσού Αθανάσιο από τις εναντίον του κατηγορίες. Στη Σύνοδο συμμετείχαν εκ μέρους του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων ο Μητροπολίτης Νεαπόλεως Αμβρόσιος και οι Αρχιεπίσκοποι Αβήλων Δωρόθεος, Ιόππης Δαμασκηνός και Κωνσταντίνης Αρίσταρχος, οι Πατριάρχες Αλεξανδρείας Πέτρος Ζ΄ (1997-2004) και Αντιοχείας Ιγνάτιος με Αρχιερείς των δύο Πατριαρχείων και της Εκκλησίας της Ελλάδος, καθώς και οι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου.⁸⁵

Παρόμοια συμμετοχή Αρχιερέων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων σε Σύνοδο για την παροχή βοήθειας στην υπερπήδηση προβλημάτων, που αντιμετώπιζε η Κυπριακή Εκκλησία, μετά από αίτημα των μελών της Συνόδου της, υπήρξε και στις 17-18 Μαΐου του 2006, στο Σαμπεζύ της Γενεύης, στην Ελβετία. Συμμετείχε τότε ο νυν Πατριάρχης Ιεροσολύμων Θεόφιλος, επικεφαλής αντιπροσωπείας του Πατριαρχείου, αποτελούμενης από τον Μητροπολίτη Καισαρείας Βασίλειο και τον Αρχιεπίσκοπο Κωνσταντίνης Αρίσταρχο, μαζί με τους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίο, Αντιοχείας Ιγνάτιο, Αλεξανδρείας Θεόδωρο και Αρχιερείς από τα τρία Πατριαρχεία και την Εκκλησία της Κύπρου. Η διευρυμένη αυτή Σύνοδος κήρυξε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου σε χηρεία και συνέβαλε στον τερματισμό της εκκρεμότητας, που είχε δημιουργηθεί μετά από την εκδήλωση της οδυνηρής ασθένειας του Αρχιεπισκόπου Χρυσόστομου, τον Απρίλιο του 2002.⁸⁶

Από όσα έχουν αναφερθεί, διαπιστώνουμε ότι το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων

84. Α. Μιτσιδής, «Η Β΄ εν Λευκωσία Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος», *ΑπΒ* 43 (1982) 151-158.

85. «Μείζων και Υπερτελής Σύνοδος (Λευκωσία, 14-17 Νοεμβρίου 2000)», *ΑπΒ* 61 (2000) 520-525.

86. «Η εν Σαμπεζύ Γενεύης συνελθούσα διευρυμένη Σύνοδος διά το ζήτημα της ασθένειας του Αρχιεπισκόπου Κύπρου», *ΑπΒ* 67 (2006) 202-227.

και η Κύπρος συνδέθηκαν από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια με στενούς δεσμούς συνεργασίας, σεβασμού και αλληλοστήριξης, που καθόρισαν την πνευματική τους πορεία. Οι δεσμοί αυτοί διατηρούνται και στις μέρες μας, αφενός λόγω της αίγλης που απολαμβάνουν οι Άγιοι Τόποι ανάμεσα στους Κυπρίους, και αφετέρου εξαιτίας της άμεσης ανταπόκρισης, που επιδεικνύει το Πατριαρχείο σε κάθε δοκιμασία της Εκκλησίας της Κύπρου.

Δημοσιεύτηκε στον τόμο: *Κυπριακαί Σπουδαί* 74 (Λευκωσία 2012), σ. 109-129.